

لیکدانه‌وی به‌ستین له ده‌قی شیعریدا: به‌راوردی به‌ره‌می شیرکۆ بی‌کس و ئه‌حمه‌د شاملوو به‌نموونه

لوقمان ره‌ئووف^۱؛ هاشم ئەمین (تویژه‌ری به‌رپرس)^۲

تاریخ دریافت: ۱۵ فروردین ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۲۸ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۲۲۱-۲۴۵

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.929>

کورتە

ئەم لیکۆلینە‌وه‌یه کارکردنه له سەر کۆنتیکستی ده‌قی شیعرى. به‌و پێیه‌ی کۆنتیکست بریتیه له‌و رپه‌وه‌ی که به‌هۆی رپه‌وتن له‌نیوان قسه‌که‌ر و گوێگردا ده‌بیته‌هۆکار بۆ ئاشکراکردنی مانای وشه‌کان، یان ژینگه‌یه‌کی زمانه‌وانیه‌یه و به‌وشه و ده‌سته‌واژه و پرسته‌ده‌وره‌ دراوه؛ یا خود کۆمه‌لیک باره که ده‌وری قسه‌کردنی داوه. له‌م سۆنگه‌شه‌وه کار له سەر دیاری‌کردنی ئه‌و مانایه‌ ده‌کات که داله‌کان له‌م رپه‌وه‌وه ده‌یه‌خشن. به‌مانایه‌کی تر، رپه‌وه‌ی کۆنتیکست ده‌بیته‌وه به‌دالیکى تر که له‌سەر داله‌ ئاساییه‌کان دروست ده‌بیته‌وه؛ چونکه‌خودی کۆنتیکست تیکستیکی مانایی دروست ده‌کات و کاریگه‌ری ده‌بیت له‌سەر ئه‌نجامی ماناکان، یان میکانیزمی ده‌قه‌که، به‌و پێیه‌ی ئه‌و کۆنتیکسته‌ی که مانای وشه‌که دیاری ده‌کات، کۆنتیکستی زه‌هنیه‌یه دواتر په‌یوه‌ست ده‌بیت به‌ زمانه‌وه، نه‌ک قسه‌وه. به‌مه‌ش، له‌گه‌ل سۆسپه‌ر جیاوازه، چونکه‌ له‌م روانگه‌وه لای سۆسپه‌ر جارێک ره‌گه‌زی زمان، جارێک ره‌گه‌زی قسه‌کردن رۆل ده‌گه‌ین. جووری ئه‌و کۆنتیکسته‌ی کراونه‌ته‌ بنه‌مای ئه‌م لیکۆلینە‌وه‌یه، ئه‌و جوورانه‌ی کۆنتیکستن که فان دایک دیاری کردوون. هۆکاری هه‌لبژاردنی فان دایکیش ئه‌وه‌یه که پۆلێنبه‌ندیه‌یه‌کی له‌وانی تر فراوانتره‌ بۆ کار له‌سه‌رکردن. ئه‌م لیکۆلینە‌وه‌یه پیک‌هاتوو له‌ دوو به‌ش: له‌ به‌شی یه‌که‌مه‌دا کار له‌سەر چه‌مک و پیناسه‌ی تیکست کراوه، دواتر قسه‌ له‌سەر چه‌مک و پیناسه‌ی کۆنتیکست کراوه و بۆچوونه جیاوازه‌کان خراونه‌ته‌ روو؛ دواتر باس له‌ گه‌نگی و بایه‌خی کۆنتیکست کراوه. له‌ به‌شی دووه‌مه‌دا جووره‌کانی کۆنتیکست له‌ ده‌قدا دیاری کراون، له‌گه‌ل هینانه‌وه‌ی نمونه‌ی پێویست و شی‌کردنه‌وه‌ی کۆنتیکسته‌کان، به‌پێی ئه‌و مانایه‌ی که کۆنتیکسته‌که ده‌یه‌گه‌یه‌نیت.

چکیده

این پژوهش تحلیلی درباره‌ بافت متن شعری است. بافت شامل تمام اطلاعات موجود بین گوینده و شنونده است که به وسیله‌ی آن‌ها معنای کلمه‌ها آشکار می‌شود؛ یا محیطی زبان‌شناسانه است که در آن واژه، اصطلاح و جمله قرار دارد؛ یا این‌که مجموعه‌ای از روش‌هاست که گفت‌وگو را احاطه کرده است. نقش بافت آشکارسازی معنای دال‌ها است؛ به عبارت دیگر بافت متن خود تبدیل به دال دیگری می‌شود که از دال‌های عادی ساخته می‌شود؛ زیرا بافت خود متنی معنایی می‌سازد و بر نتیجه‌ی معناها یا مکانیزم متن تأثیر می‌گذارد؛ در واقع بافتی که متضمن معنای واژه است، بافتی ذهنی است که بعداً به زبان ملحق می‌شود، نه به صحبت کردن. چنین دیدگاهی متفاوت با نظر سوسور است. زیرا از دیدگاه وی، یک مرحله جنس زبان و مرحله‌ی دیگر جنس صحبت کردن نقش ایفا می‌کنند. بافت‌هایی که به عنوان اساس این پژوهش در نظر گرفته شده‌اند، آن نوع بافت‌هایی هستند که وان دایک تعیین کرده است. علت انتخاب وان دایک هم این است که طبقه‌بندی وی به مراتب از متن‌های دیگر برای تحقیق و پژوهش گسترده‌تر است. پژوهش حاضر از دو بخش تشکیل شده است: در بخش اول نخست مفهوم و تعریف متن ارائه شده است، سپس مفهوم و تعریف بافت، در ادامه نیز دیدگاه‌های مختلف ارائه شده‌اند. در انتهای این بخش نیز از اهمیت و ارزش بافت سخن به میان آمده است. در بخش دوم انواع مختلف بافت در متن، همراه با نمونه‌های لازم و تحلیل بافت‌ها بر اساس معنایی که آن بافت ارائه می‌نماید، مشخص شده‌اند.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: تیکست؛ به‌ستین؛ مانا؛ وشه؛ دال؛
مه‌دللول.

واژگان کلیدی: متن؛ بافت؛ معنا؛ کلمه؛ دال؛ مدلول.

۱- پێشه‌کی

۱-۱- چه‌مک و پیناسه‌ی تیکست

له‌ زمانێ کوردیدا هه‌ر دوو وشه‌ی ده‌ق و تیکست به‌کار ده‌هێنرێت. وشه‌ی تیکست راسته‌وخۆ له‌ وشه‌ی «text» وه‌رگیراوه‌ و وشه‌ی ده‌قی له‌ زمانێ کوردیدا، به‌ مانای بێ‌که‌م‌وزیاد، یان ساف و بێ‌لۆچ و قه‌د‌کراو دێت (هه‌ژار، ۱۳۶۹: ۳۲۴). له‌ راستیدا پیناسه‌ی شیوه‌کانی ده‌ق هه‌مه‌جۆرن؛ له‌ وانه‌ برین‌ک‌ده‌لێت «به‌ دوا‌یه‌ ک‌دا هاتنیکی په‌یوه‌ستداری له‌ رسته‌‌کانه‌» (شبلنر، ۱۹۸۷: ۱۸۸). هه‌روه‌ها له‌ روان‌گه‌ی ناوه‌رۆ‌کیشه‌وه‌ ده‌لێت «کۆمه‌لێک دۆزی رێ‌ک‌خراوه‌ و په‌یوه‌ندی له‌ سه‌ر ب‌نه‌مای چه‌قیه‌تی ب‌ابه‌ت و رسته‌ دروست‌ده‌کات» (بیجری، ۱۴۱۳: ۱۰۸). هاروج پیتی وایه‌ ده‌ق «په‌یوه‌ستدارییه‌کی به‌رده‌وامی وشه‌سازی ده‌قه‌» (بیجری، ۱۴۱۳: ۱۰۶)؛ واته‌ ئه‌و ریزه‌ب‌ندییه‌ وشه‌بیه‌ی که‌ به‌هۆی یاسا ریزمانیه‌که‌وه‌ لیک‌ده‌درێت و ده‌ق به‌ره‌مه‌دێت. هالیدای ده‌لێت: «هه‌موو به‌دوا‌یه‌ ک‌دا هاتنیکی له‌ رسته‌‌کان، په‌یوه‌ندی دروست‌ده‌کات» (خه‌تابی، ۱۹۹۱: ۱۳۲).

له‌ روان‌گه‌ی رۆ‌خسار و ناوه‌رۆ‌کیشه‌وه‌ بریتیه‌ له‌ «هه‌موو گوزارشتیک که‌ رسته‌‌ده‌ربرێت، یان له‌ سه‌ر کۆمه‌لێک په‌یوه‌ندی وه‌ستابێت» (ئه‌ل‌حه‌ناش، ۱۹۸۰: ۳۷۶). له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا ده‌قی ئه‌ده‌بی دیارده‌یه‌کی زمانه‌وانیه‌ و به‌پیتی بارت بونیادیکی داخراو نییه‌ له‌ ماناکان و زۆر لیک‌دانه‌وه‌ و راقه‌ هه‌ل‌ده‌گرێت و ته‌نها ده‌قی قسه‌ ده‌کات و نووسه‌ر به‌ره‌مه‌په‌نهری ده‌قه‌ و دوا‌ی به‌ره‌مه‌هێنانیش، په‌یوه‌ندییه‌که‌یان ده‌په‌چرێت. لێ‌روه‌ مردنی نووسه‌ر و له‌دایک‌بوونی خۆینه‌ری راگه‌یانده‌؛ بۆیه‌ ده‌ق گوزارشت له‌ خاوه‌نه‌که‌ی ناکات و ماده‌یه‌کی به‌ره‌مه‌هاتووه‌ و کارێک له‌گه‌ڵ خۆینه‌ردا ده‌کات، به‌پیتی هه‌ز و خواسته‌کان (ئه‌لسه‌عه‌نی، ۲۰۰۰: ۱۹). ده‌بیت ئه‌وه‌ش ب‌لێین له‌ راستیدا ده‌ق گوزارشت له‌ بێ‌ر و هه‌ست و هتدی نووسه‌ر ده‌کات، به‌لام ته‌نها له‌ کات و ساتی نووسینی ده‌قه‌که‌دا و بێ‌رکردنه‌وه‌ی نووسه‌ر، نه‌ک بریتی بێت له‌ نووسه‌ر. بۆ خۆینه‌ریش به‌ هه‌مان شیوه‌ بریتیه‌ له‌ خواست و توانستی لیک‌دانه‌وه‌ی خۆینه‌ر له‌و کات و ساته‌ی خۆینه‌نه‌وه‌که‌دا؛ چونکه‌ بۆ هه‌ر دوو حاڵه‌ته‌که‌ به‌پیتی گۆرینی کات و سات و توانسته‌کان، ئه‌وانیش ده‌گۆرێت. یا‌کو‌بسن ده‌لێت «ده‌قی ئه‌ده‌بی بریتیه‌ له‌و ده‌قه‌ی که‌ له‌ ده‌قه‌کانی تر جیا ده‌بیته‌وه‌، به‌ ره‌چاوکردنی توانای زمانی؛ واته‌ ده‌قیه‌که‌ به‌ها ئیستاتیکی و ئه‌ده‌بیه‌کانی زمان له‌ کارنامه‌ شیعریه‌کاندا له‌ خۆ ده‌گرێت» (خه‌لیل و سه‌مادی، ۲۰۰۹: ۱۳)؛ یا‌خود ده‌ق «وته‌ی زمانیه‌ و له‌ خۆیدا شته‌کانی هه‌ل‌گرتووه‌» (فه‌زل، ۱۹۹۲: ۲۳۲).

کۆنتیکست به‌ مانا ته‌قلیدییه‌که‌ی، وه‌ک ئۆلمان ده‌لێت: «بریتیه‌ له‌ رێ‌ک‌خستنی ده‌ربرای وشه‌ و هه‌ل‌وێستی له‌و رێ‌ک‌خستنه‌» (۱۹۹۷: ۵۷). به‌پیتی شریف‌الجرجانی، ده‌ق ئه‌وه‌یه‌ که‌ رۆون بێت و به‌ رۆوکه‌شی مانایه‌ک بدات و وته‌که‌ش به‌ره‌و ئه‌و مانایه‌ به‌رێت، که‌ ده‌بیه‌خشیته‌، یان ئه‌وه‌یه‌ که‌ جگه‌ له‌ مانایه‌ک یان راقه‌یه‌ک له‌ خۆ ناگرێت (ئه‌لزوبه‌یدی، ۲۰۰۸)؛ یا‌خود ده‌ق سه‌رچاوه‌یه‌که‌ ده‌لاله‌ت له‌ ده‌رخستنیکی، یان ده‌قیکی دیار، یان ده‌ربرایه‌ک ده‌کات و له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا هه‌موو وشه‌یه‌ک ده‌لاله‌ت له‌ مانایه‌ک ده‌کات. «کۆنتیکست له‌ ره‌خنه‌ی کۆنیشدا ره‌گه‌زیکی هاوبه‌شی نیوان ره‌وانبێژی و ره‌خنه‌بووه‌» (عیسا، ۲۰۰۴: ۷). په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان که‌ره‌سته‌کانی ده‌ق، به‌

دریژایی میژووی تیکست بوونی هه‌بووه و رۆلی گپراوه له گه‌یانندی مانای جۆراوجۆر. هه‌روه‌هاش، ئەم شروقه‌یهی خواره‌وه‌مان له به‌رده‌ستدایه و به‌و پیه:

په‌یوه‌ندی کۆنتیکست و ده‌ق له‌وه‌دایه که کۆنتیکست جیاوازی له نیوان ده‌قی ئەده‌بی و هیهی تر له قسه‌ی ئاسایی ده‌کات، ئەویش له رینگه‌ی یه‌گرتنه‌وه؛ چونکه هه‌موو ده‌تیک ده‌بیت یه‌کیتی و یه‌گرتنیکه‌ی له نیوان ده‌قه‌دا له ناوچۆ و ئەو کۆنتیکسته‌ی که به‌شه‌کان به یه‌که‌وه ده‌به‌ستیت هه‌بیت، ئیدی له رینگه‌ی پیکهاته‌ زمانیه‌که‌وه، یان له رینگه‌ی کۆنتیکسته‌ی ده‌ره‌کی ده‌قه‌که‌وه بیت. (ئه‌لغویل، ۲۰۱۱: ۴۱)

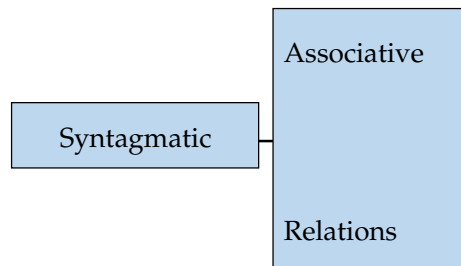
دواتر، له هه‌مان سه‌رچاوه‌دا رووبه‌رووی ئەم گوزاره‌یه ده‌بینه‌وه که «ده‌ق کوری کۆنتیکسته». له‌گه‌ل ئەمه‌شدا، ده‌ق کار له پیکه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات. به پیکه‌وانه‌شه‌وه ده‌بیت؛ ئەمه‌ش به هۆی درک‌پیکردنی به‌کاره‌ینه‌ره‌که‌ی، یان خوینه‌ره‌که‌وه. چونکه کاتیک خوینه‌ر راقه‌ی واقیعی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات، ئەوا پالنه‌ریک به‌ره‌و ئەنجامی ده‌قه‌که‌ی ده‌بات، له‌گه‌ل تیگه‌شتن له ده‌ق له رینگه‌ی بۆچوونه‌کانیه‌وه.

۱-۲- چه‌مک و پیناسه‌ی کۆنتیکست

به پتی فه‌ره‌نگی *Petit Larousse* کۆنتیکست ناویکی لاتینییه به واتای کۆی ده‌ق دیت، که رسته یان کۆمه‌لایک وشه ده‌یگه‌یینن (لاروس، ۱۹۸۴: ۲۵۵). تیکست له لاتینیدا به مانای «چنین» به‌کاره‌ینه‌راوه؛ هه‌ندیک بۆ نووسین و هه‌ندیکه‌ی تر بۆ شیع‌ر یان په‌خشان به‌کاری ده‌هینن. به‌لام به‌پتی وته‌ی میکرو رۆبیرت، «کۆنتیکست کۆی ده‌قه، که به په‌گه‌زی زمانی ده‌وره دراوه، له پیناو تیگه‌یشتنیکه‌ی باشترا» (۱۹۸۲: ۲۲۰). هه‌روه‌ها «بریتییه له و رپه‌وه‌ی که ریکه‌وت له نیوان قسه‌که‌ر و گوپگرده‌ هه‌یه و هۆکاره بۆ ئاشکراکردنی مانای وشه‌کان» (ئه‌لغویل، ۲۰۱۱: ۴۱). یا خود کۆنتیکست «بریتییه له ژینگه‌یه‌کی زمانی، که به وشه، یان ده‌سته‌واژه، یان رسته ده‌وره دراوه و پشت به کۆنتیکسته‌ی کۆمه‌لایه‌تی، هه‌لۆیستی ... ده‌به‌ستیت» (عیسا، ۲۰۰۸: ۱۱۱). ئەوه‌شمان له به‌رده‌ستدایه که کۆنتیکست یان به‌ستین «کۆمه‌لایک باره که ده‌وری قسه‌کردنی داوه» (خه‌لیل، ۲۰۰۷: ۸۲). کۆنتیکست ئەو مانایه دیاری ده‌کات که هه‌ندیک داله‌کان دیاری ده‌که‌ن؛ چونکه هه‌ندیکه‌ی تریان وه‌لاده‌نریت، یان کۆی داله‌کان له یه‌ک کاتدا. بیجگه له‌مه‌ش، هه‌ندی جار وشه‌یه‌ک ده‌توانیت رۆلی کۆنتیکست ببینیت.

کۆنتیکست کۆمه‌لایک تیکسته، که یه‌که‌یه‌کی پیکهاته‌یی دروست ده‌که‌ن و مانایه‌ک ده‌ده‌ن به ده‌سته‌وه. له پال ئەمه‌شدا، کۆنتیکست ژینگه‌یه‌کی زمانیه و له ناو ژینگه‌یه‌کی زمانه‌وانیدا، ئیدی وشه‌یه‌ک بیت یان رسته له چوارچێوه‌ی په‌گه‌زه زمانه‌وانیه‌که، یان نازمانیه‌که‌دا. هالیده‌ی ئاماژه به‌وه ده‌کات «کۆنتیکست ده‌قیکی تره، یان ده‌قی هه‌والی ده‌قه بینه‌راوه‌که‌یه، وه‌ک پریدیک وایه که لایه‌نه زمانه‌وانیه‌که به ژینگه‌ ده‌ره‌کییه‌که‌وه ده‌به‌ستیت» (ئه‌لته‌لحی، ۱۴۲۳: ۵۱). «کۆنتیکست ژینگه‌ی قسه‌که‌یه، له‌گه‌ل ئەوه‌ی چوارده‌وری داوه» (فه‌تحمی، ۱۹۸۶: ۲۰۱). «کۆنتیکست چه‌مکیکه ئاماژه به کۆمه‌لایک هۆکار ده‌کات و کاریگه‌ری ده‌بیت له سه‌ر ئاراسته‌ی ده‌ق، چ له‌رووی روخسار یان ناوه‌رۆک، ئیدی کۆنتیکسته‌که ئەده‌بی و کۆمه‌لایه‌تی و هتد بیت» (حیجازی، ۲۰۰۱: ۴۱).

له سه‌ره‌تادا و به‌ر له زانستی زمان، یان زانایانی زمانه‌وانی، رافه‌کاره‌کان بایه‌خیان به‌کۆنتیکستی داوه و به‌هۆکاریکی گرنگی لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق و یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی ماناکانیان داناهه. بیجگه له‌مه‌ش، کۆنتیکستی له‌زانستی واتاناسیییه‌وه له‌دایک بووه، که بنچینه‌که‌ی زانستی زمانه‌وانیییه. هه‌ر بۆیه له‌سالی ۱۹۱۶دا و به‌بلا‌بوونه‌وه‌ی کتیبی چهند وانه‌یه‌ک له‌سه‌ر زمانناسیی گشتی سۆسیر، له‌لایه‌ک ده‌نگدانه‌وه‌یه‌کی باشی له‌زانستی زمان هه‌بووه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه جیاوازیی دروست کرد له‌نیوان ریبازی لیکۆلینه‌وه‌ی وه‌سفی و میژوویدا؛ به‌مه‌ش زانستی نوینی زمانی سه‌ری هه‌لدا و وه‌سفی ریباز و بونیادی زمانی به‌ئامانج و مه‌به‌ست ده‌زانی (ئه‌له‌ه‌ناش، ۱۰۴۱: ۱۰۱). ئه‌م کتیبه‌ش له‌سه‌ر چهند ره‌گه‌ز و بنچینه‌یه‌کی دووانه‌یی وه‌ک «زمان و وتن، هاوکاتی و ناوکاتی، کۆنتیکستی و ئیحائی، دال و مه‌دللول» له‌گه‌ل په‌یوه‌ندیی هه‌ریه‌که‌یان به‌وه‌ی تر و ده‌روه‌ی پیکهاتوهه (ئه‌ل‌روباغ، ۱۴۰۶: ۲۵). له‌م سۆنگه‌به‌شه‌وه، یه‌کتربری ئاسۆیی و ئه‌ستوونی دروست کرد، له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی و ئیحائی (ئه‌له‌ه‌ناش، ۱۴۰۱: ۴۰).

«په‌یوه‌ندیییه‌کان و جیاوازییه‌کانی نیوان ره‌گه‌زه‌کانی زمان، له‌نیوان دوو بازنه‌ی جیاوازا ده‌خولینه‌وه و هه‌ر یه‌که‌شیان جوړیکی دیاریکراوی به‌ها به‌ره‌م ده‌هینیت» (سۆسیر، ۱۹۸۵: ۱۸۶). ئه‌م دوو بازنه‌ش له‌گه‌ل وینه‌ی چالاکیی زه‌ینی ده‌گونجیت، که بریتین له‌بازنه‌ی په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی و ئیحائی. په‌یوه‌ندیی کۆنتیکستی په‌یوه‌ندییه‌کی ئاماده‌یییه له‌سه‌ر دوو ره‌گه‌ز یان زیاتر وه‌ستاوه (۱۸۶). سۆسیر پیی وابه «چه‌مکی کۆنتیکستی له‌سه‌ر تا‌که وشه جیبه‌جی نابیت؛ به‌لکوو له‌سه‌ر کۆمه‌لیک وشه و یه‌که‌ی تیکه‌ل، ئیدی چه‌ندیک درێژ بیت، یان هه‌مه‌جوړی وشه و به‌شه‌کانی رسته و پرسته‌ی ته‌واوبن» (۱۸۶). هه‌روه‌هاش، ئه‌و کۆنتیکسته‌ی که مانای وشه‌که‌ دیاری ده‌کات، کۆنتیکستی زه‌ینییه؛ دواتر په‌یوه‌ست ده‌بیت به‌زمانه‌وه، نه‌ک قسه‌وه. به‌مه‌ش له‌گه‌ل سۆسیر جیاوازه؛ چونکه‌ لای سۆسیر جاریک ره‌گه‌زی زمان، جاریک ره‌گه‌زی قسه‌کردنه.

به‌لام په‌یوه‌ندیی ئیحائی له‌نیوان ژماره‌یه‌ک ره‌گه‌زدا، که به‌شیوه‌یه‌کی نا‌ئاماده (غیابی) کۆ ده‌بیته‌وه، له‌ئارادا نییه، جگه له‌بیردا نه‌بیت که له‌ناو زنجیره‌یه‌کی خه‌پالیدا که به‌زۆر ئاماده‌ کراوه و ده‌رفه‌ته‌که‌ی له‌یاده‌وه‌ری دایه (۱۸۶). «هه‌موو وشه‌یه‌ک دابراو نییه، به‌لکوو له‌زه‌یندا تۆمار کراوه، له‌گه‌ل هه‌موو حاله‌ته‌کانی کۆنتیکستی» (بورکاوی، ۲۰۱۴: ۳۱). واته، ئه‌وه‌ی تۆمار کراوه له‌زه‌یندا قسه‌ نییه، به‌لکوو زمانه. له‌کتیبی تیۆریی زمان که له‌سالی ۱۹۳۴دا بلاو کراوه‌ته‌وه، بوهرل کارنامه‌ی هیمای زمانه‌وانیی چاره‌سه‌ر کرد و له‌وته‌یه‌کدا که کورته‌که‌ی بریتیه‌ له‌وه‌ی که ئامرازی هه‌ر یه‌که‌یان کارنامه‌ی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و به‌جیاوازییان، جیاوازیی تایبه‌ت به‌خۆی دروست

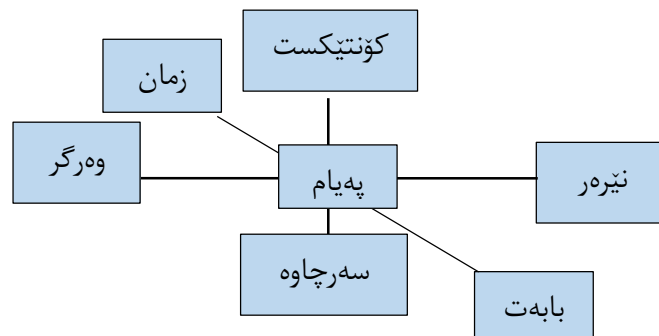
ده کات، لیره وه تیۆرییه که ی به تیۆری هۆکار، یان ئیراده ناسرا. به پیتی ئەم تیۆرییهش هیمای زمانهوانی یه کیک له م کارنامه ی ههیه:

۱- کارنامه ی گوزارشت کردن سه بارهت به قسه کهر؛

۲- کارنامه ی وه لامدانه وه سه بارهت به گوینگر؛

۳- کارنامه ی روون کردنه وه سه بارهت به به شیک گوزارشتی لی ده کات.

به ده ره له مهش، یا کوپسن له هیلکارییه کی تاییه تدا ئەم کارنامه ی دیاری کردوه. له ناو ئەم کارنامه شدا کۆنتیکست گرنگی و بابه خی خوی ههیه. بۆیه کۆنتیکست به هه مان شیوه، کارنامه ی زمانیه و زمان ئەدای ده کات.

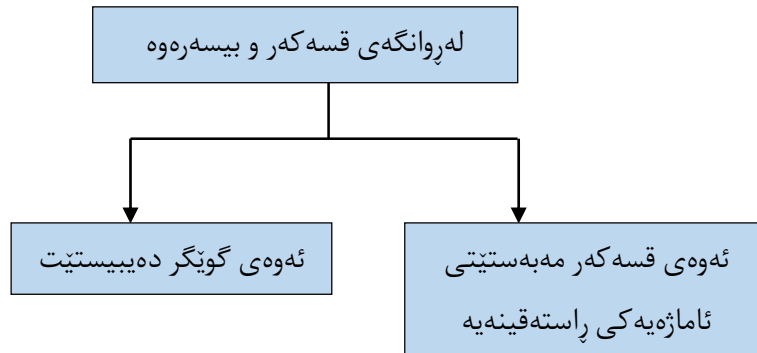
کۆنتیکست ده بیته کارنامه یه کی سه رچاوه یی بۆ بیسه ر و سه رچاوه یه کی گوزارشتی بۆ نیره (زه یفوللا، ۱۹۲۴: ۱۷۷)، چونکه کۆی په یامه که له م کۆنتیکسته دا جی ده کاته وه و مه بهسته که ی ده گه یه نیت، یان هۆکاره بۆ تیگه یاندنی ئاشکرا و ئاشکرای به رامبه ر.

مالینۆفسکی (۱۸۸۱-۱۹۴۲)، زانای مرۆقناسیی کۆمه لایه تی، هه ولی دا وشه ی سه ره خۆ و رسته ی دابراو له یه کیک له زمانه سه ره تاییه کان وه ر بگه یرت بۆ ئینگلیزی. له گه ل ئه وه ی وشه کان مانایان هه یه، به لام له به ستین و کۆنتیکستدا به هه مان شیواز وه ک یه ک مانایی ده مینیته وه، بۆیه زمانی زیندو بوونی نابیت، ئە گه ر مامه له له گه ل ئەم زمانه مردووانه دا بکات، چونکه له کۆنتیکستی داده مالیت. مالینۆفسکی له باره ی کۆنتیکسته وه ده لیت «وته و هه لویتسه په یوه ستن به یه که وه و له یه کتری دانابراین، کۆنتیکستیش هه لویتسه ده ستی لی هه ل ناگری، له پیناو تیگه یشتنی ده ر براوه کان» (عیزهت، ۱۹۷۱: ۲۲). کۆنتیکست په یوه ست ده بیت به ژینگه و فره هه نگ و ئاستی رو شنبیری و سروشته وه. فیرت پیتی وابه کۆنتیکست هه لویتسه و ئاراسته یه کی پراگماتییه و ده ورو به ر رۆلی هه یه له سه ر مانای کۆنتیکستی. ئەم کۆنتیکستی هه لویتسه ی که فیرت باسی ده کات، بریتیه له «ریکخستنی وشه کان و جوړیک له په یوه ندیی نارێزمانی له نیوان وشه کانی رسته دا دروست ده کات؛ به م پیه ش ریکخستن بریتیه له په یوه ندیی له خۆوه ی وشه ی زمانیک له گه ل وشه کانی تر دا» (عومه ر، ۱۴۰۲: ۷۴).

تیۆری کۆنتیکست به ردی بنچینه ی قوتابخانه ی زمانه وانیی کۆمه لایه تییه، که فیرت-ی به ریتانی داینا و قوتابخانه ی له نده ن به په رپه وی کۆنتیکستی ناسرا، که تییدا جه ختی له سه ر

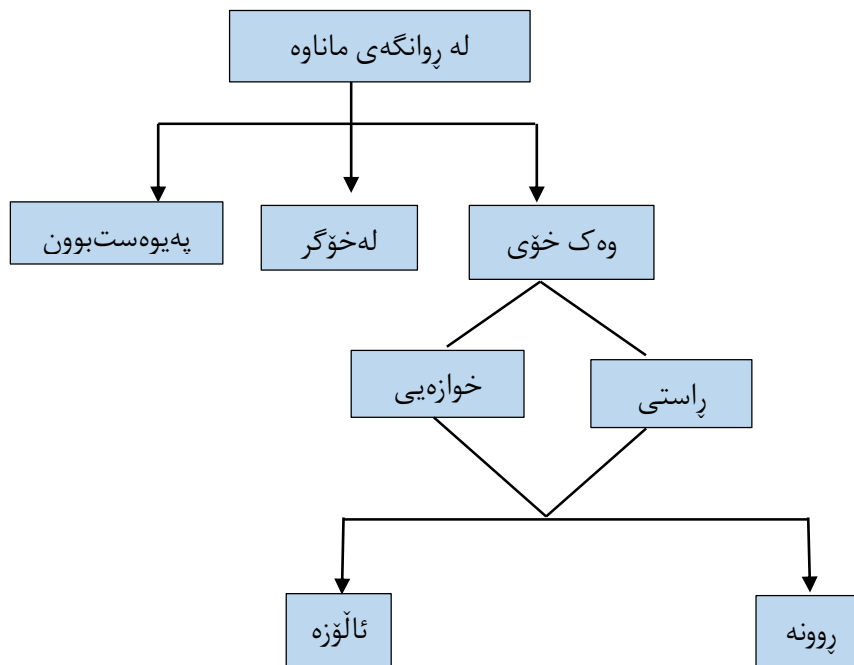
کارنامه‌ی کۆمه‌لایه‌تی زمان ده‌کرده‌وه (۷۴). بۆیه له سه‌ر بنه‌مای ئەم بنچینه‌یه، ئەگەر تیۆری کۆنتیکست به‌زانستی (حکمه) جیه‌جی بکریت، ئەوا بنچینه‌ی سه‌ره‌کیی زانستی مانایه؛ واته کۆمه‌لیک سیمای تیگه‌یشتنه و به‌پیی بونیاتی تایه‌تی مانا، نیشانه‌ی دروست ده‌کات (براکیک، ۱۹۷۴: ۴۳). به‌م شیوازه:

۱- مه‌به‌ست له‌ قسه‌کردن، نووسین: هه‌ر که‌سێک مه‌به‌ستی قسه‌که‌ر، یان نووسه‌ری زانی، ئەوا ده‌توانیت دوا‌ی خواست و ماناکه‌ی بکه‌ویت.

۲- زانینی حال‌ی قسه‌که‌ر: هه‌ر که‌سێک قسه‌که‌ری ناسی، به‌ئاسانی ده‌توانیت له‌ په‌یامه‌که‌شی بگات.

۳- زانینی حال‌ی گوێگر: ده‌بیت زمانی به‌رامبه‌ر بزانیته، له‌ پیناو گه‌یانندن.

۳-۱- گرنگی و پیگه‌ی کۆنتیکست

له‌به‌ر ئەوه‌ی کۆنتیکست بووه‌ته‌یه‌کێک له‌ کارنامه‌کانی زمان و رۆلی هه‌یه‌ له‌ سه‌ر مانا و مه‌دلوه‌له‌کانی ده‌ق، بۆیه‌ گرنگی و بایه‌خی خۆی هه‌م له‌ سه‌ر ده‌ق، هه‌م خۆینه‌ر هه‌یه، به‌پیی کات

و سهردهمه جیاوازه کان. سه‌بارت به بایه‌خ و گرنگی کۆنتیکست و به‌هاکه‌ی، سۆسیر ده‌لێت «ئه‌گەر وشه‌ بخرێته کۆنتیکستیکه‌وه، به‌ها وه‌ناگرێت، مه‌گەر به‌ هۆی ئه‌وه‌ی له‌ گه‌ل رابردوودا، یان له‌ داهاتوو، یان له‌ ههر دووکیان یه‌ کده‌ گرێت» (۱۹۸۵: ۱۸۶). وشه‌ کان له‌ رێگه‌ی وشه‌کانی تر و به‌ پێی کات و سهردهمه‌کان و له‌ ناو رێه‌وی کۆنتیکستدا رۆل و بایه‌خیان ده‌رده‌که‌وێت. جورج فیندرس باسی له‌ گرنگی کۆنتیکست کردوو و پێی وایه‌ کۆنتیکست یان به‌ستین و ته‌نراوه‌ چه‌ندمانایی یان کارنامه‌یی ناهیلێت؛ به‌و پێیه‌ی ده‌بیته‌ هۆکاری یه‌ کلایی که‌روه‌ و دیاری کردنی مانا و ده‌لێت «وشه‌یه‌ که‌ له‌ یه‌ ککاتدا چه‌ند مانابه‌ کی هه‌یه‌، به‌لام ئه‌وه‌ی گرنگه‌، ته‌نزا ئه‌و مانابه‌یه‌ که‌ کۆنتیکسته‌ که‌ مه‌به‌ستیه‌تی» (۲۳۸). هه‌روه‌ها ده‌لێت «ئه‌وه‌ی له‌ هه‌موو حاله‌ته‌کاندا به‌های وشه‌ دیاری ده‌ کات کۆنتیکسته‌؛ چونکه‌ وشه‌ چه‌ندین جار و له‌ باری جیاوازدا به‌ کاردێت و مانای کاتی ده‌به‌خشیت، به‌لام ئه‌وه‌ کۆنتیکسته‌ به‌هایه‌ کی به‌ سهردا ده‌سه‌پینێت، سهره‌رای ئه‌و مانا هه‌موو‌جۆر و جیاوازانیه‌ی که‌ ده‌یگه‌یه‌نیت. به‌ستین وشه‌ رزگار ده‌ کات له‌ مانا‌کانی رابردوو، که‌ له‌ یاده‌وه‌ریدا که‌ له‌ که‌ بوون؛ هه‌روه‌ها به‌های ئیستایی بۆ ده‌سته‌به‌ر ده‌کات» (سۆسیر، ۱۹۸۵: ۱۸۶). هه‌روه‌ها ده‌لێت «هه‌موو وشه‌یه‌ که‌ له‌ کاتی به‌ کاره‌ینانیدا به‌ به‌ها کاتییه‌ که‌ی ده‌وله‌مه‌ند ده‌ کرێت» (فیندریس، ۱۹۸۵: ۲۳۱).

لای قان دایک به‌ کاره‌ینانی زمان به‌ ده‌سه‌ هینراویکی تایه‌ت نییه‌، به‌ لکوو به‌ شیکه‌ له‌ کارلێکه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ که‌، چونکه‌ له‌ کاتی به‌ کاره‌ینانیدا کار له‌ سهر زمان ده‌ کرێت؛ بۆیه‌ گرنگی به‌ کۆنتیکست داوه‌. به‌ گشتی، کۆنتیکست رۆل و پێگه‌ی له‌ سهر مانا و گه‌یاندنی مه‌به‌ست به‌رامبه‌ر هه‌یه‌، له‌ وانه‌:

۱- دیاری کردنی مانای مه‌به‌ستداری وشه‌ له‌ رسته‌یه‌ کدا، چونکه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی کۆنتیکستدا مانای نییه‌؛

۲- وتراوه‌ «بۆ هه‌موو پله‌ و پێگه‌یه‌ که‌ وته‌یه‌ که‌ هه‌یه‌»، له‌ بنچینه‌دا بۆ کۆنتیکست به‌ کارهاتوووه‌؛

۳- به‌ وردی دیاری کردنی مانا‌کان و به‌های وشه‌کان؛

۴- کۆنتیکست به‌ردی بناغه‌ی زانستی مانابه‌؛

۵- دابه‌ش کردنی رۆل و مانا‌کان و هه‌ست کردن به‌ گرنگی که‌ره‌سته‌کان له‌ رسته‌دا.

۲- جۆره‌کانی کۆنتیکست له‌ ده‌قی شیعریدا

به‌ گشتی کۆنتیکست، به‌ستین یاخو ته‌نراوه‌ چه‌ند ئاراسته‌ و جۆری لێ به‌ره‌مه‌دێت. جۆره‌کانی کۆنتیکست لای قان دایک (۲۰۰۰: ۲۲۷) بریتین له‌:

۱-۲- کۆنتیکستی پراگماتیکی

به‌ پێی ئه‌م جۆره‌ کۆنتیکسته‌، سهرکه‌وتنی کار و مه‌به‌ست، تاکه‌ پێوه‌ری خسته‌نرووی راستیه‌یه‌ کانه‌، بۆیه‌ ئه‌و مانابه‌ی که‌ له‌ رێگه‌ی کۆنتیکسته‌وه‌ به‌ره‌مه‌ دێت، مانابه‌ که‌ له‌ راستی و مه‌به‌سته‌وه‌ نزیکه‌. قان دایک پێی وایه‌ پێویسته‌ له‌ روانگه‌ی کارنامه‌کانییه‌وه‌ کار له‌ سهر زمان بکه‌ین، بۆیه‌ ئه‌م جۆره‌ به‌ستینه‌ گرنگه‌ بۆ لیکدانه‌وه‌ی ده‌ق وه‌ک کرداریکی قسه‌یی، یان زنجیره‌ک له‌ کرداری قسه‌یی، که‌ که‌سیک پێی هه‌له‌ستیت. بۆیه‌ش مانا‌کان له‌و ژینگه‌ کۆنتیکسته‌وه‌ به‌ره‌مه‌دێت که‌ ده‌یگه‌یه‌نیت.

واته، ئەو فەزا و بارە‌ی که کۆنتیکسته که بەرەمی دەهینیت، مانای خۆی هەیه و کاریگەری له سەر لیکدانه‌وی ده‌قه که ده‌بیت. بۆ نموونه شیرکۆ ده‌لی:

بەییانیت باش!
 من ناوم بولبوله
 خەلکی ئەم باخچەیه‌م
 دەمیکه باخه‌وانیکی تووره‌مان لی‌په‌یدا‌بووه
 نە گۆلی، نە دارێ، نە مه‌لی
 بی‌ئاگا بوون چۆن هاتوووه و
 کێ کردوو‌یه‌تی به باخه‌وان
 بیجگه له خۆی
 باخه‌وانی له‌خۆبایی
 ناهیلی به‌ دلی خۆم بخوینم
 ئەلی تو فرینت شوومه و گۆرانییه‌کی لاساری
 ئەلی تو به‌قه‌د ریفنه‌یه‌ک ریزی نیشتیمان ناگری
 (۱۵:۲۰۱۱)

شاعیر له‌ ریگه‌ی چەند ئاماژه‌یه‌که‌وه ئەوه‌مان پێ ده‌لێت که چەند حزب یان که‌سیک خۆیان کردوو‌ته‌ خاوه‌نی ئەم باخچەیه (هەریم) و به‌ پێی پێوه‌ر و خواست و حەزه‌کانی خۆیان، بریار له‌ سەر چاره‌نووسی خەلکی ده‌ده‌ن؛ به‌ شیوازی‌ک ریگه‌ به‌ ژبانی سروشتی و ئاسایی ناده‌ن؛ بۆیه‌ به‌رده‌وام له‌ پیناو مانه‌وه‌یان، بیانووی جیاواز و پاساوی جیاواز بۆ تاوانبارکردنی به‌رامبه‌ر ده‌هیننه‌وه؛ له‌ پیناو مانه‌وه‌ی وه‌ک هاوولاتییه‌کی ژیر رکیفی فه‌رمان، هەر هه‌لوێست و کاریک جیاواز و پینچه‌وانه‌بیت، له‌ گه‌ل حەزه‌کانیان به‌ تاوانی جیاواز تاوانباری ده‌که‌ن. هه‌روه‌ها ده‌لێت:

من گویم لێیه
 لێره‌ خاک نرکه‌نرکیتی و ئەنالینێ و
 ئەوه‌نده‌یان لی‌دزیوه
 له‌م سه‌ره‌وه
 هه‌تا ئەوسه‌ری فیدرالی
 هه‌موو جه‌سته‌ی کوناوده‌ره ...
 (۳۱)

نرکه و نالینی خاک، ئاماژه به‌ هه‌لکه‌ندن و برینی سامانی ژیرزه‌ویی کوردستان، دوا جار عیراقه. ولاتیان هه‌لکۆلی و هه‌رچی نه‌وت و کازای ژیر زه‌وی هه‌یه، به‌ تالان براوه. ئەمه‌ش ئەوه‌مان پێ ده‌لێت که‌سیکی نیشتیمانپه‌روه‌ر و دلسۆز له‌م ولاته‌دا نییه و ئەوه‌ی هه‌یه به‌رژه‌وه‌ندخوازه و له‌ پیناو خۆیاندا ئاماده‌ن نیشتیمان بکه‌نه‌ قوربانی. به‌ستین یان کۆنتیکست مانایه‌کی تر، که مه‌به‌ستی

شاعیره، به خوینەر ده‌به‌خشیت؛ به‌وهی کاراکتیره سیاسی و نیشتیمانییه‌کان بوونه‌ته دزی مؤدیرن.
یا خود ده‌لی:

ئهم کاته‌تان باش

من جوانوو‌یه‌کی بیکارم

خه‌لکی که‌رکووکم

کووری نه‌وت و گازم و کووری ئه‌وه‌موو بووری و چالانه

به‌لام ئه‌وه‌ی به‌رپکه‌وتیش نه‌یانینم ئه‌و باو‌کانه‌ن

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌رده‌وامیش ئه‌سوورپ‌مه‌وه

له‌هه‌موو که‌سیکی دی زی‌اتر نیشتیمان ئه‌بیینم

به‌لام دواجار

هه‌موو حیله و کوورژنه‌کانم به‌با‌چوون و

هه‌موو سمکۆله‌کانم گه‌رگه‌سان بوون و

ئهم نیشتیمانه‌ پیرۆزه‌ گوی لیم نه‌بوو!

(۳۹)

کۆنتیکست و ته‌نراوه‌ی ئهم کۆپله‌یه‌ ئه‌وه‌مان پێ ده‌لێت که‌ دانیشتووانی که‌رکووک له‌ سه‌ر نه‌وت و به‌ بوونی نه‌وت و گاز گه‌وره‌ ده‌بن، به‌لام ته‌نها ده‌زانن و ده‌بیستن که‌ هه‌ن؛ ئه‌گه‌رنا ئهم سووته‌مه‌نیانه‌ جگه‌ له‌ سه‌رئیشه، هه‌یچ سوودیکه‌ی بو‌ دانیشتووانه‌ که‌ی نه‌بووه و چه‌ندیک خه‌ون و خولیا‌یان له‌ سه‌ر به‌نمای ئهم سامانه‌ هه‌لچنیت، به‌لام بێ‌سوود بوو. چه‌ندیک هاواریان کرد له‌ به‌رامبه‌ر ئهم زولمه‌ سودی نه‌بوو؛ چونکه‌ ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ له‌ به‌رگی نیشتیماندا خۆیان ده‌رده‌خه‌ن، جگه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان هه‌یچ تریان نه‌ده‌بیست و نه‌ده‌دی. به‌ ئاشکرا ده‌لێت دزی له‌ به‌رگی نیشتیمانپه‌روه‌ر، ده‌ستی خستۆته‌ قورگی هاوولاتیانی که‌رکووک و به‌ درێژایی میژوو زولمیان لێ‌ کراوه. هه‌ر بۆیه، مه‌گه‌ر له‌ میدیاوه‌ ئه‌مانه‌ ببینین؛ چونکه‌ خۆیان ده‌زانن چیان کردووه و چیان پێشکه‌ش کردووه؛ بۆیه ناتوانن له‌ گه‌ل خه‌لکیدا بژین. کۆنتیکستی شاملوو دنیا‌بینیه‌کی تره‌؛ وه‌ک ده‌لێت:

در نیست

راه نیست

شب نیست

ماه نیست

ننه‌ روز و

ننه‌ آفتاب

ما بیرون زمان

ایستاده‌ایم

با دشنه‌ای تلخی

در گرده‌هایمان
هیچ کس
با هیچ کس
سخن نمی‌گوید
که خاموشی
به هزاران زبان
در سخن است
(۱۳۸۴: ۶۷۹)

به پتی ئەم ده‌قه، شاعیر ده‌یه‌وێت پراکتیکی ئەو حاله‌تانه‌ی مرۆف بکات، که له ناخپاندا هه‌لیان گرتوووه و دیوی به‌رزه‌خودی مرۆفه‌کان به‌رجه‌سته بکات، که ئیمه له ده‌ره‌وه‌ی زه‌مه‌ن ژبان ده‌که‌ین و رواله‌تمان له ناخمان جیاوازه و که‌س هاوکاری راسته‌قینه‌ی ئەویدی نییه؛ کاتیک کار ده‌گاته خالی بنه‌سه‌ت که‌س ئاو‌ر له که‌س ناداته‌وه؛ ئەو کاته‌ش که بیده‌نگ ده‌بیت، هه‌زاران که‌س هه‌یه بو ئەوه‌ی له پشته‌وه بوه‌ستن و قسه‌یان هه‌بیت بو گوتن.

در مردگان خویش
نظر می‌بندیم—
با طرح خنده‌ای
و نوبت خود را انتظار می‌کشیم
بی هیچ خنده‌ای
(۶۷۹)

به‌ستین یان کۆنتیکستی ئەم به‌شه ئاماژه بو ئەوه ده‌کات که ئەو کۆمه‌لگه‌یه‌ی تپیدا ده‌ژین، جیاوازه و به‌شیکی زۆری ژبان و زینده‌گییان له چاوه‌روانیدا به‌سه‌ر ده‌بات به‌بی هیچ خوشیه‌ک و ئەوه‌نده‌ی به‌بیر و باوه‌ری رابردوو و یاده‌وه‌ری مردوووه‌کانی ده‌ژی، نیوئه‌وه‌نده به‌فکری ئاینده‌ نییه و بو داهاتوو ناروانیت و ئومید به‌ژبان و داهاتوو هه‌لناچنیت.

۲-۲- کۆنتیکستی تیگه‌یشتنی

ئەم جوړه‌ پشت به‌ تیگه‌شتنی ده‌ق ده‌به‌ستیت، به‌و پپیه‌ی خوینەر ده‌بیت وشه و رسته‌کان به‌ ئاسانی تیگه‌یشتبیت؛ واته کۆنتیکستی تیگه‌شتنی، که‌وا ده‌کات لیکدانه‌وه‌که پشت به‌ زانیاری پشته‌وه‌ی ده‌ق به‌ستیت، له‌ریگه‌ی بونیادی رووکه‌شی ده‌قه‌که‌وه. ئەمه‌ش پشت به‌ باک‌گراوندی زانیاری و مه‌عریفی که‌سه‌که‌ ده‌به‌ستیت؛ چونکه‌ هاوکاری ده‌کات له‌ تیگه‌یشتنیدا. وه‌ک شیرکو ده‌لپت:

من خۆم رۆژ بووم—
به‌لام پریان کردم له‌ شه‌و
من خۆم گۆمیلکه‌ی نی‌رگ‌ز بووم—
پریان کردم له‌ پیریتی و پووش‌وپه‌لاش

من بو خۆم ئیسته و ئایندهم
که چی سواری میژوو به کی کۆنیان کردم

قه لغانیک و شمشیریک
ژهنگاوییان دایه دهستم
بردیانمه وه به ره و قه لای
تاماره کانی رابردووم

(۲۱)

شاعیر دهیهوئیت بلّیت من له ژیانیکدا ده ژیام، بروام به خودی ژیان هه بوو، هه بۆیه هیوا و ئومیدم هه بوو؛ به لام ئەم بارودۆخه وای لێ کردم ژیان به جهه نه میک بزائم. جگه له مهش، شاعیر له گه ل ئەوهی پره له هیوا و ئومید و دهیهوئیت له م ریگه یه وه، له ریگه ی گۆرانی بهرده وامه وه جیاوازتر له رابردوو بژی، که می درک به وه ده کات، له ئەنجامی کار له سه رکردن و هاندان و رابه رایه تی کردنی، ته وای ژیان و روانینه کانیا ن پیچه وانه تر کردوو ته وه. بو کۆی ژیان له ئاسۆ و هیوا وه گۆرا وه بو بێ هیوایی و نائومیدی. بیجگه له مهش، ژیا نی به پپی قۆناغه کان گۆرا وه و ده بیته هه مووان ژیا نیکی دابرا و، بێ چه ز و خواست بژین. به هۆی ئەو ههنگا وه هه لانه ی که له و ما وه یه ی رابردو ودا ناویانه و له پینا و شار دنه وه ی ئەم شکستانه، هاو و لاتی ناچار ده که ن به م شیوازه بژین. ئەو به لپینانه ی که درا و، ئەو خه با نه ی که کرا، پیچه وانه ی ئەو ده رئه نجامه ن که ئیستا هه ن. بۆیه ئەم دو وانه لیکدژه وای له شاعیر کردوو به ته وای ره شبین و بێ هیوا بیته و ژیا نی لێ بیته به تاریکستان. هه روه ها ده لپیت:

له سه ر جاده ی سه هۆله که را وه ستاوم
سیدی ه تازه که ی نیشتیما ن به ده ستمه وه و
با به ک به چه ری ه پی م ئە لێ:
که نیشتیما ن ئی شی پی ت بو و
خۆ ی دی ت بو لات
هه ر ئە و کاته ی ش زه رده خه نه ئە یگر ی ت و
دی ته پی شی و ما چت ئە کات!
وه ختی که ئی شی پی ت نه ما
ئه گه ر خودا ش له به ینا بی و
تکا کار بـــــــی
نا یه ت بو لات!

(۴۳)

نیشتیما ن بریتییه له وانه ی ده یان ناسین و به ری ئوه ی ده به ن. ئە و که سانه ش که نۆ زده سا له ئە زمونیان هه یه، ته نه ا ئە و کاته ی که پی وستیان به هاو و لاتیان هه یه، دینه لایان و له پینا و به رزه و نه ندی خویان به کاریان ده هینن؛ ئیدی له و کاتانه زیاتر هیچ هاو و لاتییه ک ناتوانی

بیان‌بینیت؛ باکیان به هاوولاتیان نامینی. ده‌یوئیت بلیت سیاسییه کان و ده‌سه‌لاتداره‌کانی ئەم نیشتیمانه، نه‌سیاسین، نه‌ته‌وه‌یی و نیشتمانی؛ به‌لکوو به‌رژه‌وه‌ندخوازن و له‌به‌رگی نیشتیماندا مروّقه‌کان به‌کار ده‌هینن. ئەمه‌ش روانینیکی نیگه‌تیفی شیرکویه، هه‌م بۆ کاراکته‌ره‌کانی شاخ، هه‌م بۆ هاوولاتی؛ بۆیه ده‌لیت:

له‌ئێسته‌دا ده‌موچاوی نیشتمان
له‌ده‌موچاوی په‌نجه‌ره‌یه‌کی چلکن ئەچی
که‌به‌رده‌وام داخرا بی و
گرژ و مۆن و سالی جاریک پینه‌که‌نی!
(۶۷)

ئەحمەد شاملوو ده‌یان ده‌قی جۆراوجۆری واتایی هه‌یه و له‌روانگه‌ی ئەو بارودۆخه‌سیاسی و گۆرانکارییه‌گه‌ورانه‌ی که‌له‌ژیانیدا بینوو‌یه‌تی، کاریگه‌ریی زۆری له‌سه‌ر هۆنراوه‌کانی هه‌بووه و ده‌توانین بلین هه‌یچ رووداویکی گه‌وره‌نه‌بووه له‌ژیانیدا که‌هۆنراوه‌ی بۆ نه‌نووسیبت؛ به‌تایبه‌تی ئەو ده‌قانه‌ی که‌راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندیان به‌ژبانی کومه‌لایه‌تی ئاشتیانه‌ی خه‌لکه‌وه‌هه‌یه و ویستوو‌یه‌تی له‌ریی شیعره‌کانییه‌وه‌خه‌لک خه‌مه‌کانیان وه‌لابنین و روو بکه‌نه‌ناشتی و، خه‌نده‌بۆ ژیانیان بچرن. وه‌ک خۆی ده‌لیت:

اما آن
که‌در برابر فرمان واپسین
لبخند می‌گشاید
تنها
می‌تواند لبخندی باشد
در برابر آتش
(۶۸۵)

خوینەر له‌دیوه‌رووکه‌شه‌که‌ی ئەم ده‌قه‌وا تیده‌گات که‌ئەمه‌ده‌قه‌شیعریکی ساده‌یه و گوزارشتیکی بچووکه‌له‌سه‌ر خه‌نده‌و خووشی، به‌لام ناوه‌رۆکی ده‌قه‌که‌ئاماژه‌یه‌بۆ هه‌موو ئەو جه‌نگ و نه‌هامه‌تیانه‌ی که‌روو ده‌ده‌ن و هه‌موو ئەو شتانه‌له‌خۆ ده‌گریت که‌مروّف دلته‌نگ ده‌که‌ن. به‌لام ئەوه‌ی ده‌توانیت به‌ر به‌م ته‌نگ و بارودۆخه‌ی مروّقه‌کان بگریت، ته‌نهما بزهی سه‌ر لیوه‌کانه‌و دلخووشی و گه‌شبینییه؛ دواچار گه‌شبینی هۆکاری یه‌که‌می کۆتاییه‌بۆ رووبه‌روو بوونه‌وه‌کانی ته‌حه‌دییه‌کانی روژگار. شاعیر به‌پیی تیگه‌یشتنی خۆی راسته‌خۆ ئاماژه‌ی به‌م بابته‌نه‌کردوو؛ به‌لکوو هاتوو له‌ریی خواستنی بابته‌تیکه‌وه‌بابته‌تیکی ئاماژه‌ی پێ کردوو، که‌دواچار خه‌نده‌ده‌بیته‌نیشانه‌ی ئاشتی، لابه‌ری خه‌مه‌کانه‌و لیبورده‌یی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت.

۲-۳- کۆنتیکستی دهروون ناسیی کۆمه لایه تی^۱

ئەو جۆره تەنراوه و بەستینهیه که له ریگهی دهروون ناسیی کۆمه لایه تیییه وه کاریگه ری و جیکه وت له سەر خوینه ر به جی ده هیلیت. واته، مه به ست له کاریگه ریی ده قه به سەر خوینه ره که یه وه، چ تاک بیت یان کۆمه ل. بۆیه بایه خ به هۆکاره کۆمه لایه تیییه کان ده درین، چونکه هۆکارن بۆ تیگه شتن له ده ق. به مانایه کی تر، «مادام زمان که ره سه ی گوزارشته و له بیرى زهینی تاکه که س، یان له بیر و ههسته کانه وه یه، که وایه له که سیکه وه بۆ که سیکى دى جیاوازه» (ئه لغه ویل، ۲۰۱۱: ۱۱۲). له م جۆره دا جیاوازی له نیوان مانای دهروونی و مانای لۆژیکی ده کات؛ بۆیه «مانای دهروونی به جیاوازی که سه کان ده گۆریت، به لام مانا لۆژیکیه که به بابه تیکى جیاواز ده بیت» (۱۱۲). ئەو کۆنتیکسته پنی وایه تیگه شتنی مانای وشه کان، مادام له شوین و بیر و توانای جیاوازه وه سه رچاوه ده گریت. جیاوازی له لیکدانه وه کانیشدا ده بیت، له بهر ئەوه ی شته کان له بیره کاندای و له سەر بنه مای تیگه یشتن و ئاستی مه عریفی لیکده دریته وه. «واتاکان وینه ی ده سه ته یئراوی شته بینراوه کانن له بیردا، هه موو شتیکی بوونیکی له دهروه ی بیره وه هه یه؛ بۆیه ئەگه ر وینه که ت له بیردا وه ک خۆی وه رگرتووه، ده توانیت له هه مان شیوه گوزارشتی پی بکه یه ت و بگاته گوینگر، به پیچه وانه وه کاریگه ری له سەر گۆرین و جیاوازی ماناکان ده کات» (قرتاجی، ۱۹۸۶: ۱۱۴). که واته، ماناکان به پنی ده نگدانه وه لای خوینه ر یان کۆمه ل، ده گۆریت، پاشان میکانزمی ئاراسته کردنی بۆ گوینگر، دواتر میکانزمی وه رگرتنه وه ی لای گوینگر، هه موو ئەمانه ش کاریگه ری و به هیزیی کۆنتیکسته که ده رده خات. که واته، مه به ست له و مانایه یه که له ریگه ی دهروون ناسیی کۆمه لایه تیییه وه ره نگدانه وه له لای تاک، یان کۆمه لگا به جی ده هیلیت. وه ک ده لیت:

دیسـانـهـوه

وه کوو دوینـی و وه کوو پـیرـی و

پـار و پـیرـار

رۆژـیکـی تـری سـواومـه و

دیسـانـهـوه

هه م خۆم و سوغره کیشی خۆم و

بیـواز و ... بیـواز

پـالـنـان به بیزاریمـه وه

به رده وامه و

ده مـهـوعـهـسـره و

چـون چـرـوچـاوی نیشتمـان

هه وا گرژه و ... گه ره ک مۆنه

(A)

¹ le context socio-psychologique.

یا خود ده‌لێت:

له‌م — رۆژمێره‌ی ئێستهدا
 سه‌عات له رۆژ
 هه‌فته له مانگ
 مانگیش له سال وهره‌س بووه!
 من له خۆمدا، له ناو خۆمدا
 ره‌نگم له ده‌نگم — بێزاره و
 ده‌نگم له بۆنم — بێزاره!
 هه‌ر له‌م کۆلانه‌ی ئێمه‌دا
 ده‌رگا له چوارچێوه‌ی خۆی و
 شووشه له په‌نجه‌ره‌ی خۆی و
 سیله‌ی کۆلان له کۆلان و
 کۆلان له دیوار بێزاره
 بێ تاقه‌تی له ته‌کمايه و هه‌نگاو ئه‌نی
 یان سێبه‌رمان یان هاوڕی
 (۹)

له‌م تیکسته‌دا به‌ناشکرا ناخی قوولی شاعیر، یا خود نه‌ستی قوولی شاعیر ده‌خوینیه‌وه. ئه‌گه‌رچی تاک قسه ده‌کات، به‌لام گوزارشت له کۆمه‌لگه ده‌کات و ده‌یه‌وێت له‌م رێگه‌یه‌وه ده‌روون ناسیی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا ده‌ریخات، که بریتیه له ده‌روونیکه ته‌واو و بێزار له رابردوو؛ به شێوازی‌ک ته‌واوی کاره‌کته‌ره‌کان به هۆی بوونی نادادی و کێشه و مافخورانه‌وه، ته‌واوی ده‌روونه‌کان پروواون؛ به شێوازی‌ک گیانه‌کان له جه‌سته‌کان بێزارن. نموونه‌ی شاعیر و مال و کۆلان، نموونه‌یه له سه‌ر شار و دواتریش هه‌ریمی کوردستان. هه‌ر بۆیه ده‌لێ:

له ناو مندا
 بێزاري هینده چربۆته‌وه
 خۆم ئه‌بینم بيشه‌لانم و
 ده‌راییکی ناو «زماک» م و
 تالی هه‌تاو ناگاته لام
 من به ته‌نها هه‌ر ته‌ماشای
 په‌رت و په‌رشی پایزانه و
 دوو ده‌ستی په‌نجه‌ په‌ژمورده و
 دوو قاچی له له‌ش وه‌ره‌سی
 سه‌ر شه‌قامی ئیوارانیکی دووباره‌ی
 هه‌تا شه‌وی

جاده‌ی سه‌هۆله‌که‌م هه‌یه و
هه‌چی تر نا!

(۱۱)

ده‌یه‌وێت ئه‌وه بلیت بیزاریه‌که‌ی له ئه‌نجامی فه‌رمانه‌وایی دوو ده‌ست به‌ بێ گۆیدانه‌ جه‌سته‌ی ماندوو و په‌ژمورده، که ده‌رئه‌نجامه‌که‌ی نادادیی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و هتده؛ هه‌موو ئه‌مانه‌ش دوو قاچی له‌ له‌ش‌وه‌رەس‌ وای کردوو ته‌واوی کاره‌کان سست بکات و کاریگه‌ری له‌ سه‌ر ده‌روون و ره‌نگدانه‌کان بکات. یا خود ده‌لێت:

له‌م نه‌خشه‌یه‌دا بیزاریی زه‌لکاویکه و
هه‌موو رۆژی چه‌ندین که‌ره‌ت
سه‌رمانی تیا نوقم ئه‌که‌ن!
هه‌موو رۆژی من ئه‌پرسم!
له‌چی ئه‌چم؟!
ته‌نه‌که‌ی خۆل

(۱۳)

۲-۴- کۆنتیکستی کۆمه‌لایه‌تی

مه‌به‌ست له‌و مانا و چه‌مکه‌ مه‌به‌ستداریه، که له‌ روانگه‌ی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه کاریگه‌ری بیان هه‌یه و هاتوونه‌ته‌ ناو ده‌قه‌وه. واته، کرداره‌کان به‌ گشتی کرداری کۆمه‌لایه‌تین؛ بۆیه‌ مانا و مه‌به‌سته‌کان له‌ ریگه‌ی کۆنتیکستی و به‌ هۆی په‌یوه‌ندیی کارلیکییه‌وه هه‌لده‌هینجری. به‌ده‌ر له‌مه‌ش، له‌ بنچینه‌دا «زمان دیارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه؛ بۆیه‌ به‌رده‌وام چالاکیی زمانی له‌گه‌ل چالاکیی کۆمه‌لایه‌تی هه‌وسه‌نگه؛ بۆیه‌ به‌رده‌وام په‌یوه‌سته‌ به‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ی به‌کاری ده‌هینیت و کۆمه‌لگه‌ چوارچیوه‌یه‌کی زمانی دروست ده‌کات» (ئوشان، ۲۰۰۰: ۸۳). هه‌ر بۆیه، کۆنتیکستی کۆمه‌لایه‌تی هه‌موو ئه‌و پیکهاتانه‌ ده‌گرێته‌وه، که کۆمه‌لگه‌ی له‌ خۆ گرتوون. وه‌ک ده‌لێت:

من کامه‌رانم
یه‌که‌م درۆی نووسراوی به‌رجه‌سته
به‌خۆمه‌وه
ناوه‌که‌مه‌وه
هه‌ر وه‌ک ئه‌وه‌ی دردۆنگ ناوی
دلنیا بێ و
قاکریش ناوی دارستان
(۷)

له‌م به‌ستینه‌دا ئه‌وه‌مان پێ ده‌لێت ناوه‌کان له‌ سه‌ر بنه‌ما چه‌زه‌کان ده‌نیریت، نه‌ک تایبه‌تمه‌ندی و مه‌عریفی؛ بۆیه‌ مه‌رج نییه‌ ناوی کامه‌ران بیت، ئیدی که‌سه‌که‌ کامه‌ران بیت؛ یا خود سألح و سألح

بیت. هەرچهنده ناوی تایبه‌تی مرۆف، تهنها بۆ ناسینه‌وه‌یه، نه‌ک به‌خشینی تایبه‌تمه‌ندی، ئەم هه‌نگاوه‌ش راسته‌وخۆ په‌یوه‌ندی به‌ لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه هه‌یه و کاریگه‌ری و پیوه‌ره کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، له‌ سه‌ر بنه‌مای هه‌ز و خواست و کاریگه‌ری و هه‌تد بریاره‌ی له‌ سه‌ر ده‌ده‌ن. به‌ مانایه‌کی تر، له‌ خودی کۆنتیکسته‌کانه‌وه ده‌گه‌ینه‌وه‌ی ژیا‌نی شاعیر پره‌ له‌ بی‌ئومه‌یدی و به‌ ته‌واوی ره‌شینه‌ به‌رامبه‌ر به‌و هیوا و خواسته‌ی که‌ هه‌یبه‌وه و گه‌یشتوووه‌ته‌وه‌ی یه‌قینه‌ی که‌ هه‌موو ده‌هۆل و به‌لینه‌کان، جگه‌ له‌ درۆیه‌کی بی‌بنه‌ما هیچی تر نه‌بوون. هه‌روه‌ها ده‌لێت:

ئەم کاته‌ت باش

من ناوم عه‌داله‌ته

له‌ سه‌ر زه‌مین چاویکی خوا و

ده‌ستیکه‌ی خـوامـ

ئه‌وه‌ته‌ی هاتومه‌ته‌وه‌ی نیشتیمانه

که‌س نامناسی و که‌س نامینی و

ئه‌وه‌ی ناوی نه‌بی منمـ

من لێـره‌ته‌نه‌مامـ

(۳۱)

له‌ کۆنتیکسته‌ی ئەم کۆپله‌وه‌ به‌ئاشکرا شاعیر باس له‌ نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری نیوان تاکه‌کان و دواتر ده‌سه‌لآت و هه‌ز و هاوولاتی ده‌کات. له‌مه‌ش خراپتر، شۆرش و راپه‌رین کرا بۆ ئه‌وه‌ی نادادی و رژیمی به‌عس له‌ ناو بچیی؛ نۆزده‌ ساڵه‌ شۆرش و راپه‌رین کراوه، تا وه‌کوو ئیستاش که‌س هه‌ستی به‌ بوونی دادپه‌روه‌ری نه‌کردوه‌وه؛ ئەمه‌ش ده‌رئه‌نجامی ئه‌و سیستم و په‌یره‌وی کردنی ئه‌م حزبا‌یه‌تییه‌یه که‌ له‌ هه‌رئێمدا هه‌یه. بۆیه‌ کاتیک خه‌لک له‌ به‌ر نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری شۆرشه‌ی کرد، ئەمه‌ش جو‌ریک بوو له‌ ئاگادارکردنه‌وه‌ی پیشه‌خته‌ی شێرکۆ بیکه‌س بۆ ده‌سه‌لآت؛ بۆ ئه‌وه‌ی به‌خۆیدا بچیته‌وه‌ و نه‌گاته‌ خۆپیشاندا‌ن. به‌ مانایه‌کی تر، دادپه‌روه‌ری دروشمی ته‌واوی ئایین و ئایدۆلۆژیا و رێبازه‌کانه، به‌لام که‌ کاریان پێ نه‌کریت، ئیدی دادپه‌روه‌ری بیجگه‌ له‌ درۆیه‌کی گه‌وره‌ هیچی تر نییه. هه‌روه‌ها ده‌لێت:

بۆ ئه‌وه‌ی به‌راستی ببی به‌ نیشتیمان

ئه‌بێ له‌ سه‌ر و ملته‌وه‌ بۆ به‌ره‌و خوار

خۆت، خۆت هه‌لوه‌شینیته‌وه!

ئه‌بێ بارانیکی تر له‌ ناوتا دابکات و

بايه‌کی تهرت تیا هه‌لکا و

سه‌وتانیکی تری جیاواز

بتکا به‌قه‌سه‌سی چا!

(۱۷۹)

بۆ ئەوەی وه ک رابردوو ئەو ئامانجەیی کاری بۆ کردوو، بێتەوه نیشتیمان، دەبیت سەرلهنوێ خۆی رێک بخاتەوه و تهواوی ئەو نادادییهی ههیهتی وه لای بنی و سەرلهنوێ خۆی له سەر خواستی هاوولاتیان بنیاد بنیتهوه. واته، هه رچی کراوه سوودی نهبووه و دهبیت سەرلهنوێ نیشتیمان به سەر بنه مایه کی دادپهروه ری و لۆژیکی و هتد بنیاد بنیتهوه. ئەمهش ئەرکی کهسانی دلسۆز و خه مخۆره. هه میشه له نیو ئەدهبیات به گشتی، و ئەدهبیاتی فارسی به تایبهتی، بابهتی کۆمه لایهتی و سۆزداری به گشتی، رهنگدان هه یه کی گه و ره ی له نیو شاعیراندا هه یه و زۆر به ی شاعیران ئەگه ر به بابهتی سۆزداری ده ستیان پی نه کردبیت، ئەوا بی گومان بابهته کۆمه لایهتییه کان سهره تایی ده ستپیکیان بووه. شاملوو وه کو هه موو شاعیرانی دیکه ئەم بابهته ی فهرامۆش نه کردوو و لایه نی به هیزی کۆمه لایه تی له نیو هۆنراوه کانی داوه ته وه و به تایبه تی تریش، لایه نی ئایینی. له نیو ئایینیشدا، ئایینی مه سیحی ئامازه پی ده که ین، چونکه به شیکی ژیا نی شیعیری شاملوو ئەم بابه ته یه و له بهر گرنگی بابه ته که ئامازه ی پی ده که ین.

شاملوو جیاواز له شاعیرانی دیکه ی نیو ئەدهبیاتی نوێی فارسی زیاتر ئەم بابه ته وروژاندوو ه. هۆکاری ئەمهش ئەوه یه که شاملوو خویندنه وه ی قوولی بۆ ده که کانی رابردوو کردوو، به تایبه تی له بواری په خسانی ئایینی، میژووی ئەفسانه یی و به ره مه ئەده بییه کانی جیهانی مه سیحیه ت. دواتریش ئاشنایه تی و هاوسه رگیری له گه ل خانم ئایدا سهرکیسیان وای کردوو که ۲۵ هۆنراوه ی گرن گ له م باره یه وه بنوو سی ت. بنگومان هاوسه رگیری شاملوو له گه ل ئەم خانمه ئەرمه نییه (ئایدا سهرکیسیان) له سالی ۱۳۴۱، وای کردوو زیاتر ئاشنایی له گه ل بابه ته ئایینییه کانی مه سیحیه ت په یدا بکات و پیی کاریگه ر بیت. ئەم بۆچوونه ش ته نها بانگه شه نییه، به لکوو نیشانه گه لیک له ژیا نامه ی شاملوو ئەم بۆچوونه پشتر است ده که نه وه؛ له سهر بنه مای ئەوه ی که په یوه ندیی شاملوو به ئایدا خانم و سه رسام بوون پیی له ژیا نیدا بووه ته مایه ی سهر که وتنی شاعیر (جوکار، رزیجی، ۱۳۹۰: ۱۲۶). وه ک شاملوو خۆی ده لیت:

در چه ره زندگانی من
که بر آن
هر شیار
از اندوهی جانکاه حکایتی می کند
آیدا لبخند آمرزشی است
(۵۱۳)

زنی

که نان و رخت اش را
در این قربانگاه بی عدالت
برخی محکومی می کند که من ام
(۴۷۷)

ئەم کۆنتیکسته لایه‌نی به‌هیزی ژیا‌نی سۆزدار‌ی و کۆمه‌لایه‌تی شاعیر ده‌ده‌خات، که چۆن ژیا‌نی ئاسایی کۆمه‌لایه‌تی خۆی بووه‌ته سه‌رچاوه‌ی به‌شیک‌ی گه‌وره‌ی شیعره‌کانی؛ چونکه ئەم عیشقه‌ی شاملوو و ئەو ئیراده‌یه‌ی که هه‌یه‌تی بۆ دلبه‌ره‌که‌ی خۆیه‌تی، له هه‌ر نزیکه‌بوونه‌وه‌یه‌ک لێی به‌هره‌ی پێده‌به‌خشیت. له به‌ستینی ئەم ده‌قه‌ید شاملوودا – خودئاگایانه یان ناخودئاگایانه – نزیکه‌بوونه‌وه‌یه‌کی ته‌واو ده‌بیندری له ده‌قه‌ر و ناوه‌رۆکی ئایینی مه‌سیحیه‌ت. بۆیه به‌سووده‌رگرتن له‌م ناوه‌رۆکه‌ بۆ ئاشکرا‌کردنی نیگه‌رانییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی خۆی له نیوان عیشقی خانه‌گی و ته‌واو خودیدا له‌گه‌ڵ دنیا‌ی کۆمه‌لایه‌تی ده‌روه‌ به «عیشقی کۆمه‌لایه‌تی» ناوی ده‌بات؛ تا ئەو راده‌یه‌ی که ئایدا بۆ ئەو به‌مه‌سیحی دایک ناوی ده‌بات، جوان و پاک و ئارامکه‌روه‌ی دنیا‌ی شاعیریتی شیعری ته‌واو هه‌لگه‌یراهه‌ته‌وه. وه‌ک شاعیر له‌ زمان‌ی ئەو و به‌چاوی ئەو ده‌بینیت:

نغمه در نغمه درافکنده
ای مسیح مادر، ای خورشید
از مهربانی بی‌دریغ جانت
با چنگ تمام‌ناپذیر تو
سرودها می‌توانم کرد
غم‌نان اگر بگذارد
چشمه‌ساری در دل و
آبشاری در کف—
آفتابی در نگاه و
فرشته‌ای در پیراهن
از انسان کته‌تویی
قصه‌ها می‌توانم کرد
غم‌نان اگر بگذارد
(۵۴۸)

من و تو یکی دهانیم—
که با همسه‌ آوازش
به زیباتر سرودی خواناست
من و تو یکی دیدگانیم—
که دنیا را هر دم
در منظر خویش
تازه‌تر می‌سازد
(۴۵۸)

شاملوو زیاتر له‌وه‌ی که ئاماژه‌ی پێ‌کراوه و باسی کاریگه‌ریی ئایدا له سه‌ر شاعیریتی خۆی ده‌کات (۵۱۱، ۴۶۷). ته‌نانه‌ت له ئاماژه‌ گرنه‌گ و کاریگه‌رییه‌ گرنه‌گه‌کانی ئایدا له سه‌ر شاملوو ئه‌وه‌یه‌ که

دوو دهفتەری شیعرى به ناوی ئەووە نووسییووە کە ئەو کەسێکە (۱۳۴۳) و *آیدا درخت و خنجر و خاطرە* (۱۳۴۴). ئەم دوو دهفتەرە دوو تاییه‌تمەندیی گەورەى ههیه؛ یه کێکیان ئەو هیه که هه‌ندیک له عاشقانه‌ترینەکانی شاملوو له‌م دوو کۆمه‌له‌یه‌دا هاتوو؛ هه‌روه‌ها به‌پیتی ئەم دوو کۆمه‌له‌ هۆنراوه‌یه ده‌بیت ئایدا به‌شازاده‌ی هه‌م شیعرى شاملوو دابنریت و هه‌م به‌شازاده‌ی شیعرى نوێی فارسی ناو بیری، چونکه هیچ شاعیریکی ژن یان هاوسه‌ری به‌م جوانییه و به‌م رۆشنییه له هۆنراوه‌ی نوێی فارسیدا باس نه‌کراوه. تاییه‌تمەندیی دووهم، ره‌گه‌ز و ناوه‌رۆکی به‌ربلاوی بابه‌تی مه‌سیحیه‌ته له‌ چاو شاعیرانی دیکه‌دا، که شاملوو ئاماژه‌ی پێ کردوو. ئەمه‌ش به‌ پاساوی ئەوه‌ی که ئەو هه‌موو شتانه‌ی وه‌ک به‌خێرهاتنیک بو‌ ئایدا نووسییو؛ هه‌رچه‌نده له‌ چهند شوینیکی دیکه و شاملوو به‌ر له‌ ئایدا خانم چهند ده‌قیکی دیکه‌ی له‌ سه‌ر ئایینی مه‌سیحی نووسییو (جوکار، رزجی، ۱۳۹۰: ۱۲۷-۱۲۸). بۆیه کۆنتیکسته سۆزییه‌کانی خۆی به‌ لایه‌نه کۆمه‌لایه‌تییه‌که‌وه تیکه‌ل کردوو. شاعیر هاتوو ئایین و هۆنراوه‌ی پیکه‌وه گریداوه.

۲-۵- کۆنتیکستی سۆزی

ئەو جۆریه‌یه که «پله‌ی به‌هیزی و لاوازی هه‌لچوون دیاری ده‌کات، ئیدی به‌راستی بیت، یان موباله‌غه» (مودداس، ۲۰۰۲: ۱۹۰). ستیقن ئۆلمان ده‌لێت «ته‌نها کۆنتیکست بۆمان روون ده‌کاتوه که وشه‌که گوزارشتی بابه‌تی په‌تییه، یان گوزارشته له‌ سۆز و هه‌لچوونه‌کان» (ئه‌لغه‌ویل، ۲۰۱۱: ۱۲۹). که‌ واته، له‌ سه‌ر خوینهر، یان ره‌خنه‌گره که جۆری مانای بابه‌تی و ئەوانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌ هه‌لچوون و سۆزه‌وه دیاری بکات؛ واته ئەو ساتانه‌ی که قسه‌که‌ر، یان نووسه‌ر تیییدا ژیاوه و گوزارشته‌کانی ده‌بربیره، چونکه گوزارشته‌کان جیاوازن. وه‌ک ده‌لێت:

وا هات عاشقان! وا خۆی هات
به‌ پۆشاکێ گه‌لارێزانه‌وه وا هات
به‌ نۆزده‌ سأللی زه‌رده‌وه
به‌ نۆزده‌ چرای تاریک و
به‌ نۆزده‌ زامی سه‌وزه‌وه
له‌ گه‌ل په‌پووله‌ پایزه‌ی غه‌ریباندا
به‌رپوه‌یه ... دیت بۆلاتان!
(۵)

ئه‌گه‌رچی که‌ش و باره‌که بریتییه له‌ که‌شی نیوان کوپ و کچیک و باسه‌که‌ش بریتییه له‌ ۱۹ سالی ئەزموونی حکومه‌تی هه‌ریم، که تیییدا خه‌م ناخۆی و بی‌هیوایی و نائومییدی و زام خراوه‌ته‌ روو، بۆیه ده‌یه‌وێت له‌م دوو جیهانه، جیهانی په‌یوه‌ندیی رۆحی نیوان ئەم دووانه که په‌یوه‌ندییه‌کی پرنائومییدییه، له‌ ریگه‌ی به‌خشین و ناسینی ئەم په‌یوه‌ندییه‌ جوانه، وا بکا جوړیک له‌ پارسه‌نگ دروست بکات. له‌ گه‌ل ئەوه‌ی باس له‌ بیده‌سه‌لاتی و لاوازی ده‌کات، به‌لام جوړیک له‌ خرۆشانی په‌یوه‌ندیی رۆحی دروست ده‌کات؛ بۆیه ده‌یه‌وێت له‌ ریگه‌ی ئەم سۆزه‌وه جۆره پیداچوونه‌یه‌که به‌ رابردوو و هه‌ولدان بو‌ گۆران دروست بکات. هه‌ر بۆیه ده‌لێت:

كە ۆلات بوو بە چەتەۆلى ھەرەشە و
چى دەرگاىە لىى داخستى
ئىتر شتىك نىيە لەودا ھەرگىز
تۆ پىى بلىى خۆشەۋىستى
(۲۲)

خۆشەۋىستى لە ژىنگەيە كدا بوونى ھەيە كە نىشتىمانە كە (ئەو كارەكتەرانى كە نوپنەرايەتىي دەكەن) ۋە ھەي بۆ ھاۋۋۆلاتيانى خۆى ھەبىت؛ ئەگەرنا ئىدى شتىك بە ناۋى پەيۋەستىبون بە نىشتىمانەۋە بوونى نامىنىت. بۆيە، پەيۋەندىي خۆشەۋىستىي نىشتىمان ۋە ھاۋۋۆلاتى لە سەر بنەماي پەيۋەندىيە رۆحىيەكان بونىاد دەنرىت؛ ھەر كاتىكىش ئەمە نەما، ئىدى پەيۋەندىيە خۆشەۋىستىيەكان پىچەۋانە دەبنەۋە ۋە دەبنە رقى. ۋە ك دەلىت:

ئەگەر دنيا

لەم عشقەى من ۋرۆزانەى
لە ناۋ دلىى ژن ۋ پىاۋى
سەررەمىندا تۆۋكردايە
دلىيا بووم

ئىتر رقى ۋ شەر ۋ تۆلەى
تا ھەتايە بە خۆيەۋە نەبىنيايە
(۲۰۹)

۲-۶- كۆنتىكىستى فەرھەنگى

مەبەست لە ۋ بەستىنەيە كە لە رىگەيەۋە پەيام ۋ مەبەستى رۆشنىبرى لە رىگەى ۋ شەكانەۋە دەناسىنىت. جگە لەمەش، ئەم جۆرە كۆنتىكىستە دەق ۋە ك دىاردەيەكى رۆشنىبرى دەبىنىت. بۆيە ئەگەر بە زۆرى بمانەۋىت لەۋدى تىبگەين، لە رىگەى دەقەكان ۋ ژىنگەى كۆمەلايەتى ۋ گروۋپە رۆشنىبرىيەكانەۋە دەبىت ۋ لىرەۋە مەبەستەكان ھەلدەھىنجرىن، يان لە رىگەى دىالۆگەكان لە ئاستە جىاۋازەكان ۋ رۆل ۋ ئەندامانى كۆمەلگە ۋ داب ۋ نەرىت ۋ ھتد. ھەر يەكە لە مانە، ھۆكارە بۆ تىگەىشتن لە دەق ۋ تواناى لىكدانەۋە ۋ دەرھىنانى كارنامەكانى ۋ دەرکردن بە كۆنتىكىستەكەى (عومەر، ۱۹۹۸: ۷۲). ئەم جۆرە كۆنتىكىستە سەرنج دەخاتە سەر پەيۋەندىيە رۆشنىبرىيەكە، تا ۋە كوۋ لىرەۋە كارلىك ۋ جىكەۋت لاي خوينەر بەجى دەھىلىت. ۋە ك دەلىت:

ئەم نىشتىمانە نىۋەرۋان كە ئەبىبىنى
خۆيمان لى ئەكە بە گاندى ۋ
لە شەۋىشدا بۆ كاسا-يە ۋ
بەيانان سۆفىيەكى نوورانىيە ۋ
ئىۋارانىش جلى بارقو ھەج-جى
لەبەر داىە!

به رۆژ ئهو درهختی شیعره و
 به شهو تهوره
 به رۆژ تیریژی ههتاوه
 و
 به شهو قه مهي شهوه زهنگه
 (۱۵۹)

له گه‌ل ئه‌وه‌ی کاره‌کته‌ره‌کانی نیشتیمان، ده‌یانه‌و‌پیت به‌ رۆژی رووناک و به‌ ههر شیوازیک بیت، خۆیان بکه‌نه‌ پالنه‌وانی میژوو؛ به‌و پیتییه‌ی ئه‌وه‌ی به‌ده‌ست هاتوو، هۆکاره‌که‌ی ئه‌وانن و ئه‌گه‌ر ئه‌وان نه‌بوونایه، ئه‌م زه‌مینه‌ نه‌ده‌ره‌خسا. له‌گه‌ل ئه‌مه‌شدا، ده‌یانه‌و‌پیت شه‌ریه‌تی مانه‌وه‌ و سته‌م وه‌رگرن؛ بۆیه‌ له‌ رۆلێکدا خۆیان ده‌که‌نه‌ پارێزه‌ری خه‌لک و مافه‌کانیان، له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ له‌ به‌رژه‌وه‌ندیی ئه‌وان نه‌جوولێنه‌وه، ئه‌وا ده‌بنه‌وه‌ زالمه‌که‌ی جاران و له‌ پیناو مانه‌وه‌دا، هه‌موو رێگه‌یه‌ک ده‌گرنه‌ به‌ر. وه‌ک ده‌لپیت:

وشه‌ی «هه‌ق» بی سه‌روشوینه‌ و
 ده‌میکه‌ که‌س نه‌یینیوه‌
 وشه‌ی ئارام ئه‌لێ تاچه‌تم لێ براوه‌
 ره‌نگه‌ له‌م ولاته‌دا ئیتر ناوی خۆم
 بگۆرم به‌ ناکام
 به‌لام وشه‌ی غه‌در
 هه‌موو رۆژ له‌ به‌رده‌رکی سه‌رایه‌ و
 پیاسه‌ ئه‌کا و
 پر به‌شاریش پیئه‌که‌نێ
 (۱۷۸)

۲-۷- کۆنتیکستی پیگه‌ و هه‌لوپست

مه‌به‌ست له‌و ته‌راو و به‌ستینه‌یه‌ که‌ جو‌ریک له‌ رێچکه‌ و هه‌لوپست ده‌گه‌یه‌نن و له‌ رێگه‌ی ئه‌م هه‌لوپستانه‌وه‌ په‌یامه‌کانی ده‌قه‌که‌ ده‌ناسریت. هه‌ر بۆیه، ئه‌گه‌ر بارودۆخ و هه‌لوپسته‌کان کارێگه‌ریی له‌ سه‌ر چالاکیی زمانی هه‌بیت، که‌ واته‌ دیاری کردنی مانای قسه‌کان ته‌واو نابن، به‌بێ گه‌رانه‌وه‌ بۆیان و زانیینی سروشتیان. هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌ش، قاندایک «بۆ هه‌موو پیگه‌ و شوپن و هه‌لوپستیک، وته‌ی خۆی هه‌یه» (ئوشان، ۲۰۰۰: ۸۲). پیگه‌ و هه‌لوپست ده‌رئه‌نجامی ئه‌و بارودۆخه‌یه‌ که‌ شیعره‌که‌ی تیدا نووسراوه، یان به‌ره‌م هینراوه، یان هۆکار و پالنه‌ری سه‌ره‌کیی نووسینی ده‌قه‌که‌ بووه؛ چونکه‌ کۆی ئه‌مانه‌ له‌ ناو زمانی ده‌قه‌دا ره‌نگی داوه‌ته‌وه. بۆ رێپه‌و و کۆنتیکسته‌ش، به‌ هه‌مان شیواز لی‌روه‌ وه‌رده‌گریته‌وه. هه‌ر بۆیه، زانیین و ناسینی پیگه‌ و هه‌لوپستی ئه‌ده‌بی، هۆکارێکی گرنگی ئاشکرا کردنی میتازمان و ده‌لاله‌ته‌ مه‌به‌ستداره‌که‌ی ده‌قه‌که‌ و ئاستی سه‌رکه‌وتنی شاعیر ده‌رده‌خات له‌ گه‌یاندنی په‌یامه‌ مه‌به‌ستداره‌که‌دا.

۳- بەراوردی شاملوو و بیکەس

هەر یەک لەم دوو شاعیرە نوێخوازی ئێران و کوردستانی عێراق، دوو دیدگای جیاواز و دوو دنیابینی جیاوازیان هەیە. ئەویش بەهۆی ئەوەی هەر یەکەیان لە دوو ژینگەی تەواو جیاوازی سیاسی و کۆمەڵایەتییه‌وه شیعیان چڕیوه و بە شیوه‌ی جیاواز گوزارشتیان لە خەون و خولیاکان و تەنانەت ئایدیاکانیشیان کردووه. هەر یەک لەم دوو شاعیرە لە ناوخوازی و لاتەکانیان نازناوی جیاوازیان هەیە؛ شێرکۆ بە شاعیری نیشتمان و شاعیری ژن و شاعیری گەورە‌ی گەلێک ناسراوه، لە بواری ئەکادیمیشیدا بە شاعیری فەرھەنگی زمان و ئەدەبیاتی هاوچەرخێ کورد ناسراوه؛ هاوکات ئەحمەد شاملووش وەک شاعیری نوێخوازی ئێران و شاعیری مەرگ و ژیان و مەژۆندۆستی و ھەموو ئەو شتانەی کە پەییوستن بە ئینساندۆستییه‌وه ناوی دەرکردووه. تەنانەت دەوترێ کە ھەر شتێک پەییوندیی بە مەژۆندۆستییه‌وه ھەبوویت، شاملوو قسە‌یەکی بۆ ھەبووه. شاملووی نوێخواز ئەوەندە لە سەر ژیان و مردن قسە‌ی ھەبووه، بە شیوه‌ی جیاواز بوو تە دەستمایه‌ی شیعرەکانی (باقی نەژاد، ۱۳۸۶: ۲۷).

بە پێی ئەو چەند دەقە‌ی کە لەم توێژینە‌وه‌یەدا وەرگیراوه، ئەم دوو شاعیرە بە کاریگەریی ژینگە کۆمەڵایەتییه‌کانیان شیعیان نووسیوه و ھەندیک جاریش دەکرێ وەک شاعیری سەرکێش ناوبرین؛ چون لە ھەموو رۆژگارەکانی ژبانی کۆمەڵایەتی و سیاسی رەنگدانە‌وه‌ی ھەبووه لە شیعرەکانیاندا. لە‌وه‌ی بیکەس دا دەبینین ئەو کۆنتیکستانە‌ی کە ئەم شاعیرە نووسیویەتی، ھەر یەکەیان خۆپێندە‌وه‌یەکی زۆر ھەڵدەگرن و لەم دەقە‌ی بە ناوی ئیستا کچیک نیشتمانە دەبینین، سەرلەبەری رەخنە و گلەیی و داوا‌ی بە خۆداچوونە‌وه‌ی سیستم و دەسەلات دەکات و دانەپراو لەو ژینگە سیاسییه‌ی کە کورستانی تێدا‌یە نووسیویەتی، دەپە‌وت ئەوەمان پێی بلێت کە ئەوە‌ی لە رابردوودا خەباتی بۆ دەکرا، ئیستا شتێکی ترە و ئەو دنیابینییه‌ی کە چاوەروانمان دەکرد ھێشتا نەھاتووه تە دی.

جیاواز لەمەش، ئەو دەق و کۆنتیکستانە‌ی شاملوو، کە لەم توێژینە‌وه‌یەدا ئاماژە‌ی پێی کراوه، بەشی زۆری رەخنە‌ی ناراستە‌وخۆ و دەردە‌دلی شاعیرە بەرامبەر بە سیستمیک کە ژیان تێیدا تا رادە‌یەک داخراوه و ئەوەتا ئەو بەو دەقە شیعیانە‌ی کە لە سەر ئایین و بیروباوەری خۆشە‌ویستە‌کە‌ی نووسیویەتی، مەحکومە و لە ھەمان کاتیشدا بەشێکە لە واقیعه کۆمەڵایەتییه‌کە و شاعیر ھاتوو ھەموو گوزارشتەکانی بە خۆشە‌ویستە‌کە‌یە‌وه بەستوو تە‌وه بۆ ئەوە‌ی بتوانیت بەھانە و پاساو بۆ ئەو شتانە‌ی کە لە دلیدا ھە‌یە بەپێیتە‌وه و کۆمە‌لگە لێی وەر‌بگریت. لەبەر ئەوە نمونە‌ی ئەمجۆرە شاعیرانە لە نیو ئەدەبیاتی کوردی و فارسیدا تا ئە‌وپەری نوێخوازی کاریان کردووه و تازە‌گەر بوون و جێی پەنجەیان ھەمیشە دەدرەوشیتە‌وه.

۴- ئەنجام

لە ئەنجامی ئەم لیکۆلینە‌وه‌یەدا گە‌یشتینە ئەوە‌ی کە بەستین و کۆنتیکست رێ‌ه‌وێکی گرنگە بۆ دیاری کردن و ناسینی ماناکانی دەق و مە‌دلۆولێکی نوێیە و ھە‌لگری مانایە، کە کۆی دە‌رپراوه کە لە خۆی گرتوو. کۆنتیکست لە سەرە‌تادا تە‌نراوێه‌کی زە‌پنییە، پاشان پە‌یووست دە‌بیته‌وه بە زمانە‌وه و

دواتر جۆره که ی دهرده کهوئیت. شیرکو بیکهس و شاملوو زۆر بهوردی بیریان له هه لباردنی وشه کان کردوو تهوه، له پیناو بهخشینی کۆنتیکستیکی بههیز، به شیوازیک له گه ل زهمه نه کان مانای نوئ ببهخشیت. به گشتی، شیرکو بیکهس و ئهمه د شاملوو توانیویانه کۆنتیکستی پراگماتی، دهروونی، سۆزی و هتد به کار بهینن و له هه مووشیاندا هه مان هیزی مانایی ببهخشنه دهقه که. ئامانجی سه ره کیی شاملوو، گه یاندنی مانا و وینه ی جیاوازه. بو ئهم مه بهسته ش له دهقه شیعییه کاندای شیوازیک نوئی له پیناو بهستینیکی زیهنیدا به کار هیناوه.

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

بیکه‌س، شیرکو. (۲۰۱۱). ئیستا کچیک نیشتیمانمه. سلیمانی: ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م. هه‌زار، عه‌بدو‌ل‌ره‌حمان شه‌ره‌فکه‌ندی. (۱۳۶۹). هه‌مبانه‌ بۆرینه. تاران: بلاوکراوه‌ی سروش.

فارسی:

باقی‌نژاد، عباس. (۱۳۸۶). «شاملو شاعر زندگی و مرگ». *مجله زبان و ادبیات فارسی*، ش. ۹، س. ۳، صص. ۲۵-۵۰.

جوکار، منوچهر و عارف‌ریزی. (۱۳۹۰). «عناصر و مضامین ترسایی در شعر شاملو». *ادب‌پژوهی*، ش. ۱۷، صص. ۱۴۱-۱۲۱.

شاملو، احمد. *مجموعه اشعار شانزده دفتر*. کتابخانه امید ایران.

--- (۱۳۸۳). *دفتر دوم: گزینیه‌ای از اشعار شاعران بزرگ جهان*. تهران: نگاه.

--- (۱۳۸۴). *دفتر یکم: شعرها*. تهران: نگاه.

عه‌ره‌بی:

البرکاو، عبدالفتاح. (۲۰۱۴). *مدخل الی علم اللغة المدين. القاهرة*.

الحناش، محمد. (۱۴۰۱). *البنیویه و اللسانیات*. دارالبيضاء.

--- (۱۹۸۰). *البنیویه فی اللسانیات*. المغرب: دارالرشاد الحديثة، الدارالبيضاء.

الرباع، سامی. (۱۴۰۶). «البنائیه، التحليل الادبی». *فیصل*، عدد ۱۰۳.

الزبيدي، السيد محمد مرتضى الحسيني. (۲۰۰۴). *تاج العروس من جواهر القاموس*. الكويت: المجلس الوطني للثقافة والفنون.

الزبيدي، محمد بن محمد بن عبدالرزاق. (۲۰۰۸). *تاج العروس من جواهر القاموس*. كويت.

السعدني، مصطفى. (۲۰۰۰). *المدخل اللغوي في نقد الشعر*. منشاه المعارف.

الطلحي، رده الله رده بن ضيف الله (۱۴۲۳). *دلالة السياق*. مكة مكرمه: جامعه ام قري.

الغويل، ابراهيم (۲۰۱۱). *السياق والاثرة في المعنى*. ليبيا: اكااديمية الفكر الجماهيرى.

القرطاجي، حازم. (۱۹۸۶). *منهاج البلغاء و سراج الادباء*. بيروت، ط. ۲.

اوشان، على ايت. (۲۰۰۰). *السياق و الفن الشعري من البنية الى القراءة*. دارالثقافة.

اولمان، ستيفن. (۱۹۹۷). *دور الكلمة في اللغة*. ت: كمال بشير، القاهرة.

حجازی، سمیر سعید. (۲۰۰۱). قاموس مصطلحات النقد الادبی المعاصر. القاهرة: دارالافاق العربية.

حسن، سعید. (۱۴۱۳). علم لغة النص. القاهرة.

خطابی، محمد. (۱۹۹۱). لسانیات النص مدخل إلى انسجام الخطاب. بیروت.

خلیل، إبراهیم. (۲۰۰۹). د. امتنان الصمادی، فن الكتابة والتعبیر، دارالمسیرة للنشر و التوزیع و الطباعة. عمان - الأردن.

خلیل، عبدالمنعم. (۲۰۰۷). نظریة السياق بین القدماء و المحدثین. الاسكندرية: دارالوفاء للطباعة و النشر.

دايک، فان. (۲۰۰۰). النص و السياق. ت: عبدالقادر قنینی، الدار البيضاء.

سوسیر، فرديناد دی. (۱۹۸۵). دروس فی الالسنه العامه. ت: صالح عرماد. تونس.

شبلنر، برند. (۱۹۸۷). علم اللغة و الدراسات الادبيه. ت: محمود جاد الرب، القاهرة.

عزت، علی. (۱۹۷۱). «اللغة و النظرية السياق». مجله فکر المعاصر، عدد ۷۶.

عمر، احمد. (۱۹۹۸). علم الدلالة. القاهرة: عالم الكتب.

عیسی، رانیا فوزی. (۲۰۰۸). علم الدلالة، النظرية و التطبيق. الاسكندرية: دار المعرفة الجامعية.

عیسی، محمود محمد. (۲۰۰۴). السياق الادبی. جامعه المنصور.

فتحی، ابراهیم. (۱۹۸۶). معجم المصطلحات الادبية. تونس: المؤسسة العربية للناشرين المتحدین.

فضل، صلاح. (۱۹۹۲). بلاغه الخطاب و علم الفن. الكويت: المجلس الاعلی للثقافة و الفنون والاداب.

فیندریس (۱۹۸۵). اللغة. ت: عبدالحمید الدواخلی و زميله، القاهرة.

مودداس، زینه. (۲۰۰۲). نظریة النظم عند عبد القاهر الجرجانی فی الضوء النظرية السياقية /الحديثه. رساله ماجستير، جامعه مولود معمري.

فهره نسی:

Brekle, H. E. (1974). *Semantique*. Paris: Librairie Armand Colin.

Micro, R. (1982). *Imprime en France*. Paris: Par Brodard Graphique.

Petit, L. (1984). *En Couleurs*. Paris: Parigramme.